

הסוגיא השלושים ואחת – 'מינין הרבה' (מא ע"א-ע"ב)

היו לפניו מינין הרבה וכו'.

1. אמר עולא: מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף. אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה.
 2. מיתבי: היו לפניו צנון וזית – מברך על הצנון ופוטר את הזית!
 3. הכא במאי עסקינן – כשהצנון עקר.
 4. אי הכי, אימא סיפא; רבי יהודה אומר: מברך על הזית, שהזית ממין שבעה; לית ליה לרבי יהודה הא דתנן: כל שהוא עיקר ועמו טפלה – מברך על העיקר ופוטר את הטפלה? וכי תימא הכי נמי דלית ליה, והתניא: רבי יהודה אומר: אם מחמת צנון בא הזית – מברך על הצנון ופוטר את הזית!
 5. לעולם בצנון עיקר עסקינן, וכי פליגי רבי יהודה ורבנן – במילתא אחריתי פליגי, וחסורי מחסרא והכי קתני: היו לפניו צנון וזית – מברך על הצנון ופוטר את הזית. במה דברים אמורים – כשהצנון עיקר, אבל אין הצנון עיקר – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה; ושני מינין בעלמא שברכותיהן שוות – מברך על איזה מהן שירצה. רבי יהודה אומר: מברך על הזית, שהזית ממין שבעה.
 6. פליגי בה רבי אמי ורבי יצחק נפחא; חד אמר מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף, אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה; וחד אמר: אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת.
 7. בשלמא למאן דאמר בשברכותיהן שוות מחלוקת – שפיר, אלא למאן דאמר בשאין ברכותיהן שוות פליגי – במאי פליגי?
 8. אמר רבי ירמיה: להקדים.
 9. דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש.
 10. ופליגא דרבי חנן, דאמר רבי חנן: כל הפסוק כולו לשיעורין נאמר. חטה – דתנן: הנכנס לבית המנוגע וכליו על כתפיו וסנדליו וטבעותיו ובידיו – הוא והן טמאין מיד; היה לבוש כליו, וסנדליו ברגליו, וטבעותיו באצבעותיו – הוא טמא מיד, והן טהורין עד שישהא בכדי אכילת פרס, פת חטין ולא פת שעורין, מיסב ואוכלן בלפתן. שעורה – דתנן: עצם כשעורה מטמא במגע ובמשא, ואינו מטמא באהל. גפן – כדי רביעית יין לנויר. תאנה – כגרוגרת להוצאת שבת. רמון – כדתנן: כל כלי בעלי בתים שיעורין כרמונים. ארץ זית שמן – אמר רבי יוסי ברבי חנינא: ארץ שכל שיעוריה כזיתים.
- א. פירוש של עולא למשנה ברכות ו ד
- ב. קושיא על עולא מברייתא, ותירוץ על דרך האוקימתא לברייתא
- ג. קושיא על האוקימתא לברייתא, ותירוץ על דרך ה"חסורי מחסרא"
- ד. מחלוקת אמוראים בפירוש המשנה; אחד האמוראים מפרש את המשנה כמו עולא, והשני חולק עליו
- ה. ביורו בענין הפירוש השני למשנה על ידי האמורא רבי ירמיה
- ו. שני מדרשי הלכה חלוקים של אמוראים לדברים ח ח – הראשון תומך ברבי ירמיה – וביורוים בענינם

11. כל שיעוריה סלקא דעתך? והא איכא הנך דאמרן! אלא: ארץ שרוב שיעוריה כזיתים.
12. **דבש – ככותבת הגסה ביום הכפורים.**
13. ואידך? הני שיעורין בהדיא מי כתיבי? אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא.
14. רב חסדא ורב המנונא הוו יתבי בסעודתא, אייתו לקמייהו תמרי ורמוני, שקל רב המנונא בריך אתמרי ברישא. אמר ליה רב חסדא: לא סבירא ליה מר להא דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה קודם לברכה? אמר ליה: זה שני לארץ, וזה חמישי לארץ. אמר ליה: מאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך.

ז. מעשה באמוראים
בבליים

מסורת התלמוד

[1] מין שבעה עדיף... מין חביב עדיף. השוו לעיל, לט ע"א (סוגיא יט, "שלקות", [21-22]). [2] היו לפנינו צנון וזית, מברך על הצנון ופותר את הזית. השוו תוספתא ברכות ד יג. [4] כל שהוא עיקר ועמו טפלה – מברך על העיקר ופותר את הטפלה. משנה ברכות ו ז. [9-10] לברכה... ופליגא דרבי חנן, דאמר רבי חנן: כל הפסוק כולו לשיעורין נאמר. ירושלמי ביכורים א ג, סג ע"ד "ולמה נכללו... חד אמר לברכה וחרנה אמר לשיעורין". [9] כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה. ירושלמי ברכות ו ד, י ע"ג. ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. דברים ח ח. [10-13] בבלי עירובין ד ע"א, סוכה ה ע"ב. [10] הנכנס לבית המנוגע... פת חטין ולא פת שעורין, מיסב ואוכלן בלפתן. משנה נגעים יג ט. עצם כשעורה מטמא במגע ובמשא, ואינו מטמא באהל. ראו משנה אהלות ב ג. כדי רביעית יין לנזיר. ראו משנה נזיר ו א. כגורגרת להוצאת שבת. ראו משנה שבת ז ד. כל כלי בעלי בתים שיעורין כרמונים. משנה כלים יז א. [12] ככותבת הגסה ביום הכפורים. משנה יומא ח ב. [14] זה שני לארץ וזה חמישי לארץ. השוו ירושלמי ברכות ו ד, י ע"ג.

רש"י

בשברכותיהן שוות כגון זיתים ותפוחים, דתרוייהו בורא פרי העץ, ובא לפטור את שתיהן בברכה אחת. חביב עדיף איזהו שירצה דמתניתין את החביב עליו משמע. אבל כשאין ברכותיהן שוות דברי הכל אין ברכה אחת פותרתן, ושוב אין כאן מחלוקת, ואף על גב דתנן (מ ע"א): בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא הני מילי בחד מינא וטעה ובירך עליה בורא פרי האדמה, אבל צנון וזית ובירך על הצנון לא נפטר זית. פשיטא לא גרסינן עד מיתבייב חדא: שאין זו שיטת הגמרא, מעיקרא קשיא ליה פשיטא דלא איצטריך למימרא, והדר קשיא היכי מצי למימרא, ועוד: דלא פשיטא היא, אי לאו דאשמעינן עולא הוה אמינא צנון פותר את הזית, דהתנן בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא. שהיה צנון עיקר שבשבילו התחיל האכילה, ולא אבל זית אלא להפיג חורפו של צנון, דהוה ליה זית טפל, ותנן (מד ע"א): כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופותר את הטפלה. מברך על זה כו' וכאן לא נחלקו. ושני מינים בעלמא כגון זית ותפוח שבברכותיהן שוות, והאחד ממין שבעה, בזה נחלקו. חד אמר מחלוקת בשברכותיהן שוות וכדאמרן. הכי גרסינן, וחד אמר אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת ומפרש לה ואזיל. במאי פליגי הא ודאי לא מפטרי בחדא ברכה. אמר רבי ירמיה בלהקדים פליגי ולא גרסינן אבל בשברכותיהן שוות מברך על אחד מהן שירצה, דהשתא בשאין שוות מקפיד רבי יהודה על הקדמתן, ואמר: מין שבעה עדיף, כשבא לפטור זו בזו לא כל שכן. דאמר רבי יצחק כו' אלמא: קפדינן אהקדמה, ורבי יהודה אית ליה דרבי יצחק, הלכך כל שכן היכא דחד לאו ממין שבעה, דמין שבעה עדיף, ורבנן לית להו דרבי יצחק במקום חביב, דחביב עדיף. ופליגא דרבי חנן הא דרבי יצחק דאמר המוקדם קודם לברכה, אלמא קרא לשבח ארץ ישראל בא, שיש בה פירות החשובים הללו, ומנאן כסדר חשיבותם, ופליג אדרבי תנן דאמר לא בא הכתוב להודיע שבח חשיבות הפירות בטעם שלהם, אלא שבחה של ארץ ישראל שיש בה פירות ששיעורי תורה נתלין בהן, וכיון דהכי הוא לא הקפיד הכתוב על סדרן, שהרי בזו כולן שוין. בבית המנוגע כתיב והבא אל הבית יטמא עד הערב (ויקרא יד), ולא כתיב כבוס בגדים, והאוכל בבית יכבס את בגדיו (ויקרא י"ד) בשוהא שיעור אכילה ואפילו לא יאכל, מדכתיב בסיפיה והשוכב בבית יכבס את בגדיו, הלכך: הנכנס בו ונושא את בגדיו עמו שלא כדרך מלבושו אין אלו בגדיו, וטמאים מיד, שאף בהן אני קורא והבא אל הבית, וכשהוא לבוש בהן בעי שהייה. אכילת פרס חצי ככר ששיערו בו חכמים את העירוב, שהוא כולו מזון שתי סעודות, וחציו מזון סעודה אחת. פת חטין נאכלת מהר. מיסב דרך הסבה, שהיא נאכלת מהר, שאינו פונה אנה ואנה. ואינו מטמא באהל הלכה למשה מסיני הוא. כדי רביעית יין לנזיר אבל חרצנים חגים ולולבין כשיעור רביעית יין חייב, ואין שיעור רביעית יין ורביעית מים שוין, לפי שהיין עב והמים קלושין ויש ברביעית יין יותר ממה שיש ברביעית מים, כדאמרין (במנחות קז ע"א) (בשבת עז ע"א) גבי רביעית דם שיכול לקרוש ולעמוד על כזית משום דסמך, אבל מידי דקליש לא הוה רביעית דידיה כזית. להוצאת שבת דתנן (שבת עז ע"ב): המוציא אוכלין כגורגרת, והיא תאנה יבשה. שיעורין כרמונים ניקב כמוציא רמון טהור, בעלי בתים חטים על כליהם הלכך ניקב כמוציא קטניות מצניעו לזיתים, ניקב כמוציא זית משתמש לאגוזים, ניקב כמוציא אגוז משתמש בו רמונים, אבל של אומן העומד למכור לא הוי שיעוריה בהכי. שרוב שיעוריה אכילת חלב דם נותר ופיגול. דבש האמור בתורה הוא דבש תמרים, וכותבת היא תמרה. זה שני לארץ ארץ זית שמן ודבש דכתיב בסיפיה דקרא הפסיק ארץ את הסדר, וחזר לעשות זיתים ותמרים חשובים מתאנים ורמונים, שהרמון חמישי לארץ הכתובה בראש המקרא, ודבש שני לארץ הכתובה בסופו. מאן יהיב לן נגרי דפרזלא רגלים של ברזל. ונשמעינן שנמשך, ונלך אחריו תמיד. הביאו לפניהם תאנים וענבים בתוך הסעודה ולא ללפת את הפת, דאם כן הווי להו טפלה, ואין חולק בדבר שאין טעון ברכה לא לפניו ולא לאחוריו, אלא: לפעמים שבא למתק את פיו בתוך הסעודה בפירות.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

במשנתנו, ברכות ו ד, מחלוקת רבי יהודה וחכמים:

היו לפניו מינין הרבה, רבי יהודה אומר: אם יש ביניהן מין שבעה – עליו הוא מברך; וחכמים אומרים: מברך על איזה מהן שירצה.

קערת זכוכית ובה פירות שונים, ציור קיר בחדר שינה של וילה בבוסקוריאלה שליד העיר פומפיי, מאה א' לספירה

לפי פשוטה של משנה זו, על מינים הרבה המונחים לפניו מברך ברכה אחת בלבד, לכל הדעות. לא נחלקו רבי יהודה והחכמים אלא על הדרך שבה מחליטים מאיזה מין לטעום קודם, ולאור זאת, כיצד לברך על המינים כולם: לרבי יהודה הברכה על הארוחה כולה צריכה להיות ברכה על מין שבעה – ברכת "המוציא" או "בורא מיני מזונות" או "בורא פרי האדמה" על מאכלים העשויים חיטה ושעורה, "בורא פרי הגפן" על היין ו"בורא פרי העץ" על רוב המינים. מין שבעה נחשב עיקר לעומת שאר המאכלים הנאכלים עמו, ומברכים עליו, ועליו בלבד, לרבי יהודה. החכמים, לעומת זאת, סבורים שהסועד יכול לבחור בעצמו על איזה מין לברך, והמין החביב עליו הוא עיקר בתודעתו, ופוטר את שאר המינים.¹

אך לא כן מתפרשת המשנה בסוגיא שלנו. הנחת היסוד של הסוגיא שלנו היא שהן לרבי יהודה הן לחכמים מברכים ברכה נפרדת על כל מין ומין אם אין ברכותיהם שוות. לא נחלקו אפוא רבי יהודה וחכמים בשאלת פטור מברכה כשאין ברכותיהם שוות, אלא בשאלת קדימה לברכה ולאכילה: לעולא נחלקו כשברכותיהם של המינים שוות – איזה מין יש לאכול קודם [1]. לרבי ירמיה [7-8], המסביר את דעתו של אמורא ארץ-ישראלי החולק על עולא [6], נחלקו רבי יהודה וחכמים בשאלה: על איזה מין יש לברך תחילה ואיזה מין יש לאכול תחילה, הגם שבסופו של דבר יברכו על כל מין ומין בנפרד.

על עולא מקשה בעל הגמרא מברייטא מקבילה למשנתנו: לברייטא זו נחלקו רבי יהודה וחכמים בצנן וזית דווקא, שאין ברכותיהם שוות, ולא זו בלבד, אלא נאמר שם מפורשות שהברכה על הצנן פוטר את הזית מברכה לדעת החכמים, כפשוטה של משנתנו כפי שהצענו לעיל. הגמרא מפרשת שהברייטא היא עוסקת בעיקר וטפל, ואילו המשנה עוסקת במקרה שאין עיקר וטפל, ויש לברך על כל מין בנפרד [2-3]. הוזה אומר: לשיטת הבבלי אין בהכרח היררכיה של עיקר וטפל בכל צירוף של שני מינים ויותר, וכשאין היררכיה כזאת יש לברך על כל מין בנפרד, ולא נחלקו רבי יהודה וחכמים אלא בשאלות משניות: קדימה לאכילה או קדימה לברכה ואכילה כשאין ברכותיהם של המינים שוות [4-8].

1 לפשוטה של משנה זו ראו יפה עינים לברכות לה ע"ב, ד"ה כל שהוא עיקר; יפה עינים לברכות מא ע"ב, ד"ה היו לפניו צנן; מ' מרגליות, החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, ירושלים תרצ"ח, עמ' 131; א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 113.

רבי ירמיה מסתייע בפירושו בעניין הקדימה לברכה במדרש הלכה של אמוראים על רשימת שבעת המינים שבדברים ח. לרב יוסף או רבי יצחק "כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה", וממילא יש מושג של קדימה לברכה ולאכילה גם כשברכותיהם של המינים שוות. ואם יש היררכיה בתוך שבעת המינים לעניין קדימה זו לאכילה ולברכה, קל וחומר שיש לאכול משבעת המינים לפני שאוכלים ממינים שאינם מוזכרים בפסוק כלל [9]. רב המנונא מסביר לרב חסדא שסדר הקדימה בפסוק לאו דווקא, אלא השיקול הוא הקרבה למילה "ארץ" בפסוק, ומילה זו מופיעה פעמיים, פעם בראש הפסוק ופעם לפני "זית שמן" [14]. אך בעל הגמרא מעיר שישנו מדרש הלכה אחר לדברים ח ח שלפיו לא באו המינים הללו אלא לציין שיעורים בהלכה [10-12], ולפי זה אין לו עניין לברכות הנהנין. האמוראים הדורשים מן הפסוק הלכות בעניין ברכות הנהנין סבורים ששיעורים אינם דאורייתא [13].

הסוגיא הבבלי שלנו אינה מזכירה את משנתנו שלפי פשוטה נחלקו רבי יהודה וחכמים בדרך שבה קובעים עיקר וטפל בהיעדר פת או תלות ישירה של מאכל אחד במשנהו. ולא זו בלבד, אלא בעל הגמרא הבבלי שלנו מציע מגוון דעות ארץ-ישראליות בפירוש משנתנו, ומפרש את כולן לשיטתו, שכשאין ברכותיהם של המאכלים המוגשים שוות מברך על כל אחד בנפרד. בפיסקא [6] יש לכאורה התייחסות לעמדה אמוראית שלפיה נחלקו רבי יהודה וחכמים במשנתנו "אף בשאין ברכותיהן שוות":

פליגי בה רבי אמי ורבי יצחק נפחא; חד אמר מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף, אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה; וחד אמר: אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת.

אך גם במקרה זה טורח בעל הגמרא שלנו להסביר שאין הכוונה שיברך על אחד ויפטור את האחר מברכתו. בעל הגמרא שואל שוב למאן דאמר זה "במאי פליגי" [7]. ומסביר אליבא דרבי ירמיה שלא נחלקו למאן דאמר זה אלא בשאלת הקדמת האכילה והברכה, הגם שיברכו על כל מין ומין בנפרד [8].

נמצא שלפי מה שנמסר בסוגיא שלנו סברו רבי אמי, רבי יצחק נפחא, עולא ורבי ירמיה – אמוראים ארץ-ישראליים כולם – שמברכים ברכות נפרדות על פרות וירקות שהוגשו יחד ללא פת. מחלוקת רבי יהודה וחכמים במשנתנו אינה מתייחסת, אפוא, לשאלה איזו ברכה פוטרת את כל המינים, אלא לשאלה איזו ברכה יש להקדים, או על איזה מאכל מבין המאכלים שברכותיהם שוות יש לברך ולאכול אותו קודם.²

לפי פשוטם של המקורות התנאיים, לעומת זאת, נחלקו רבי יהודה וחכמים בשאלת קביעת עיקר וטפל דווקא. כשם שהפת נחשבת לעיקר לעומת הפרפראות, פרט למקרים קיצוניים שבהם משמשת הפת בבירור תפקיד משני, כך לרבי יהודה נחשבים שבעת המינים עיקר לעומת מינים אחרים, פרט למקרים קיצוניים שבהם מוכח אחרת.³ לעומת זאת, החכמים סבורים שכל אחד יכול לקבוע עיקר וטפל כרצונו. כך עולה מפשוטה של הברייתא המובאת טיפין טיפין בסוגיא שלנו [2, 4], ויש לשחזר אותה כנראה כדלהלן:

היו לפניו צנן וזית – מברך על הצנן ופוטור את הזית. רבי יהודה אומר: מברך על הזית, שהזית ממין שבעה, [ואם מחמת צנן בא הזית – מברך על הצנן ופוטור את הזית.

הוה אומר, בין לרבי יהודה בין לחכמים מברכים ברכה אחת בלבד על הצנן והזית המובאים יחד. לחכמים יכול לברך על הצנן ולפטור את הזית אם ברצונו לפתוח את הארוחה בצנן. לרבי יהודה, ישנם קריטריונים ברורים: אם הצנן הוא בבירור עיקר, מברך על הצנן ופוטור את הזית, ואם לאו, מברך על הזית ופוטור את הצנן.

הנחת יסוד זו עומדת גם מאחורי הסוגיא בירושלמי למשנתנו. בירושלמי ברכות ו ד, י ע"ג, נאמר:

2 כפירוש הבבלי פירש גם ח' אלבק, ששה סדרי משנה, זרעים, ירושלים ותל אביב תשי"ט, עמ' 24.
3 אלו מנויים בתוספתא ברכות ד יג-יד; ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [2-4].

רבי יהושע בן לוי אמר: מה פליגין רבי יודה ורבנן? כשהיה בדעתו לאכול פת. אבל אין בדעתו לאכול פת, כל עמא מודויי שאם יש ביניהן ממין שבעה עליו הו' מברך.

א"ר אבא: צריך לברך בסוף.

ר יוסי: הדא דר' בא פליגא על דר' יהושע בן לוי, דר' יהושע בן לוי אמר מה פליגין ר' יודה ורבנן בשהיה בדעתו לאכול פת אבל אם אין בדעתו לאכול פת כל עמא מודויי שאם יש ביניהן ממין שבעה עליו הוא מברך. ומר ר' בא: צריך לברך בסוף. לא בירך, נעשה טפילה, דתנינן תמן כל שהו' עיקר ועמו טפילה, מברך על העיקר ופוטרי את הטפילה.

הדא גריזמתה, ר' ירמיה בשם רבי אמר: מברך על תורמוסה. אמר רבי לוי: על שם אל תגזול דל כי דל הו'...⁴

היו לפניו מינין שבעה, על איזה מהן הוא מברך? תמן אמרין: כל הקודם למקרא קודם לברכה, וכל הסמוך לארץ קודם לכל.

הנחת היסוד של הירושלמי היא שמברכים ברכה אחת – לרבי יהודה על מין משבעת המינים, ולחכמים על איזה מין שירצה – ופוטרים את השאר. לכן הירושלמי מוטרד משאלת הברכה האחרונה; לפי ההלכה הארץ-ישראלית מברכים "ברכה אחת מעין שלוש" לאחר שבעת המינים, אך אין מברכים כלום אחר שאר המינים.⁵ רבי יהושע בן לוי סבור, משום כך, שלא נחלקו חכמים על רבי יהודה אלא במקרה של מתאבנים הבאים לפני הפת, משום שבמקרה זה ברכת המזון על הפת פוטרת גם את המתאבנים, ושאלת הברכה האחרונה מנוטרלת. אך במקרה שאין בדעתו לאכול פת מודים חכמים לרבי יהודה, לדעת רבי יהושע בן לוי, שיש לברך על מין משבעת המינים, כדי שיוכל לברך אחריו "ברכה אחת מעין שלוש". רבי יוסי אומר שרבי בא חולק על רבי יהושע בן לוי. לדעת רבי בא ברכת המזון אינה פוטרת את הפרפראות הבאות לפני הפת מברכה אחרונה, וממילא אין להבחין בין מי שבדעתו לאכול פת לבין מי שאין בדעתו לאכול פת. מדבריו יוצא שלפי החכמים ניתן לפטור את שבעת המינים מברכה ראשונה ומברכה אחרונה על ידי ברכה על מין שאינו משבעת המינים ושאינו מברכים לאחריו כלום, שכן במקרה הזה המין משבעת המינים טפל למין שאינו משבעת המינים.⁶ למשל, אם בירך על דגים "שהכל" ופטר בכך זיתים שברכתם "בורא פרי העץ", אינו צריך לברך לאחריהם כלום,⁷ כיוון שבברכתו גילה דעתו שהזיתים טפלים לדגים.

לפי פיסקא [6] בסוגיא שלנו נמסרה בבבל מחלוקת אמוראי ארץ ישראל בפירוש המשנה:

פליגי בה רבי אמי ורבי יצחק נפחא; חד אמר מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף, אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה; וחד אמר: אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת.

ולפי פיסקא [1], אף עולא סובר כדעה הראשונה: "מחלוקת בשברכותיהן שוות, אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה". הביטוי "ברכותיהן שוות" ניתן להתפרש בשתי דרכים. לפעמים "שוות" פירושו זהות ממש, כגון במשנה גיטין ג א: "היו לו שתי נשים ושמותיהן שוות", וכך מתפרש הביטוי "ברכותיהן שוות" בסוגיא שלנו במתכונתה הסופית. אך דומה שאילו הייתה זו המשמעות המקורית של הדברים הם היו מנוסחים אחרת, כגון

4 "גריזמתא", ביוונית garisme, היינו תערובת של פרות וירקות שהוגשה כקינוח; ראו S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwoerter im Talmud, Midrasch und Targum*, v. 2, p. 184 (לעיל, סוגיא ב הערה 52). לשיטת הירושלמי מברכים על התורמוסין דווקא, ולא על פרות האילן. רבי לוי מסביר שזה משום עליבותם, כדי לא לקפחם לעומת הפרות החשובים, אך היו שהסבירו שמברכים על התורמוסין משום שברכתם, "בורא פרי האדמה", פוטרת בדיעבד גם את פרות האילן. ראו להלן בסמוך, ליד הערה 11, המובאה מספר החילוקים בין אנשי מוצר לאנשי ארץ ישראל, סימן כ, וההסבר של מרגליות שהבאנו שם. וראו לעיל, הדיון בסוגיא יט, "שלקות", עיוני הפירוש לפיסקאות [21-22], והדיון שם בירושלמי ברכות ו ב, י ע"ב-ע"ג.

5 ראו לעיל, הדיון בסוגיא יב, "אורז", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: אפשרות נוספת על פי המקבילה בירושלמי"; לעיל, הדיון בסוגיא יט, "שלקות", עיוני הפירוש לפיסקאות [13-14], ולהלן, הדיון בסוגיא מד, "בורא נפשות".

6 ראו יפה עינים לברכות מא ע"ב, ד"ה היו לפניו צנן. לפירושים אחרים ראו במפורשי הירושלמי על אתר, ווייס (לעיל, הערה 1), עמ' 116-119.

7 ולמי שמברך לאחר הדגים "בורא נפשות" ברכה זו פוטרת את הזיתים, אף על פי שאיננה "ברכה אחת מעין שלוש". ראו להלן, מד ע"ב (סוגיא מד, "בורא נפשות").

"מחלוקת כשברכתן אחת... אבל בשאין ברכתן אחת דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה", לעומת "אף בשאין ברכתן אחת מחלוקת". זאת משום שבסופו של דבר לא יברך הסועד פעמיים אותה ברכה על שני מאכלים שברכותיהם זהות, אלא יברך את ברכתם האחת של שניהם פעם אחת, ויפטור בה את שניהם. אך יש אפשרות אחרת לפרש את הביטוי "ברכותיהן שוות". לפעמים בספרות התנאים "שוות" פירושו, כבימינו, בעלות איכות או כמות זהה, אבל לא דווקא זהות. כך, למשל, במשנה כלים י ח: "לפסין זו בתוך זו ושפתותיהן שוות", שוות פירושו שוות בגובהן, ובתוספתא כתובות י א: "מי שהיה נשוי שתי נשים ומת, הראשונה קודמת לשנייה... במי דברים אמורים? בכתובה, אבל במזונות שתיהן שוות", שוות פירושו שוות בזכויותיהן.

לכן נראה שגם כאן "ברכותיהן שוות" לא התפרש במקור במובן "ברכותיהן זהות". לאור המקבילה בירושלמי נראה לפרש שמחלוקת האמוראים שנמסרה בבבל היא היא מחלוקת רבי יהושע בן לוי ורבי אבא: עולא בפיסקא [1], והאמורא – רבי אמי או רבי יצחק נפחא – הסובר כמותו בפיסקא [6], סבורים כרבי יהושע בן לוי שהחכמים חולקים על רבי יהודה רק במקרה שברכותיהם של שני המינים שוות באיכות וכמות – כשמברכים לפני שניהם ברכה קצרה ולאחר שניהם "ברכה אחת מעין שלוש". האמורא בפיסקא [6] החולק על עולא – רבי אמי או רבי יצחק נפחא – סובר כרבי אבא, שהחכמים חולקים על רבי יהודה גם במקרה שאין ברכותיהם של שני המינים שוות באיכות ובכמות – דהיינו כשרק לאחר אחד מהם מברכים "ברכה אחת מעין שלוש".

כך נמסרה מחלוקת אמוראי ארץ ישראל בבבל. אך בבבל לא העלו על הדעת שיש עיקר וטפל בכל ארוחה ושהוא נקבע לפי קריטריונים אובייקטיביים או סובייקטיביים. כמו כן, מכיוון שהמשנה עוסקת בבירור בברכה ראשונה ולא בברכה אחרונה, לא הבינו בבבל מה עניין ברכה אחרונה לכאן. לכן פירשו בבבל את הביטוי "ברכותיהם שוות" במובן "ברכותיהם זהות", והסבו את הביטוי לעניין ברכה ראשונה בלבד: מקצת אמוראי ארץ ישראל סבורים – לפי הבבלי – שהמחלוקת במשנה היא רק כשברכותיהם הראשונות של שני המינים זהות, ומקצתם סבורים שהמחלוקת במשנה היא אף כשברכותיהם הראשונות של שני המינים אינן זהות. ובכל מקרה – כך פירשו בבבל – מברכים את כל הברכות הדרושות, ומחלוקת התנאים אינה אלא בעניין הקדימה לברכה ולאכילה.

הוזה אומר: לפי הירושלמי, כל ארוחה רבת מינים דינה כסעודה שיש בה פת. יש לקבוע את העיקר ולברך עליו, והעיקר פוטר את הטפל. רבי יהודה סבור ששבעת המינים דינם כפת – שאר המאכלים הנאכלים יחד אתם טפלים להם באופן אוטומטי. לעומת זאת החכמים סבורים שהחביב דינו כפת – שאר המאכלים הנאכלים עמו טפלים לו באופן אוטומטי. לרבי אבא כלל זה של החכמים תקף בין כשנדרשת ברכה אחרונה ובין כשאין נדרשת ברכה אחרונה, אך לרבי יהושע בן לוי במקרה שיידרש לברכה אחרונה אנחנו מורים לו לחבב את המין שהוא משבעת המינים על פני המין שאינו משבעת המינים, כדי שיוכל לברך בסוף "ברכה אחת מעין שלוש".

לפי הבבלי, לעומת זאת, רק אם באמת ניתן לומר שמנה אחת באה מחמת חברתה ניתן לומר שהיא טפלה לחברתה. בסעודה שיש בה פת הפת עיקר, אך בשאר הארוחות אין בדרך כלל עיקר וטפל, אלא אם כן הנסיבות מוכיחות שמנה מסוימת מטרחה לתבל את חברתה או לאזן את טעמה של חברתה. לכן הבבלי מפרש מחדש את משנתנו – אין המדובר ב"קביעת" עיקר וטפל, שכן במקרים שבהם הנסיבות אינן מוכיחות שיש עיקר וטפל שני המאכלים הם בעלי מעמד זהה, יש לברך על שניהם. לא נחלקו אלא בעניין סדר האכילה כשברכות המינים שוות, או בעניין הקדימה לברכה ולאכילה כשאין ברכותיהם שוות.

הבדל זה בין גישת הבבלי לגישת הירושלמי לארוחות שאין בהן פת באה לידי ביטוי בכמה וכמה סוגיות, וכן בספר החילופים בין אנשי מזרח לאנשי ארץ ישראל:

1. כפי שראינו לעיל, בדיון בסוגיא ד, "שמן זית",⁸ הירושלמי קובע בפשטות שמברכים על שמן

זית "בורא פרי העץ", אף על פי שקשה לדמיין נסיבות שבהן ישתה אדם שמן זית בעינו. לעומת זאת, בבבלי נדחקו למצוא אוקימתא שתסביר ברכה זו על שמן זית, והסבירו שמדובר במקרה שבו מבקש לגרגר בשמן זית בשבת לרפואה, והוא עושה זאת על ידי שתיית אניגרון שרובו שמן זית משום שרפואה אסורה בשבת. בעל יפה עינים הסביר שבארץ ישראל בירכו "בורא פרי העץ" על שמן זית גם כשהוא הוגש כתיבול לירקות, משום שלפי הירושלמי שבעת המינים תמיד נחשבים עיקר לעומת שאר המינים.⁹ לפי הבבלי, לעומת זאת, יש לברך על כל אחד בנפרד, ובמקרה של רוטב לסלט, כשברור שהשמן טפל לירקות, לא היו מברכים אלא "בורא פרי האדמה" בלבד.

2. הן בירושלמי ברכות ו ב, י ע"ב-ע"ג הן בבבלי ברכות לט ע"א מסופר שהגישו לבר קפרא ולתלמידיו כרוב ושזיפים ופרגיות, ונחלקו התלמידים על איזה מהם יש לברך. אך כפי שהראינו לעיל, בדיון בסוגיא יט, "שלקות",¹⁰ בירושלמי קובעים שיש לברך על הפרגיות משום שברכת "שהכל" יכולה להוציא ידי חובה בדיעבד גם כרוב ושזיפים, לפי משנה ברכות ו ג. בבבלי פירשו מחדש את הסיפור והסבו אותו לעניין קדימה בברכות, מתוך הנחה שבכל מקרה יברכו אחר כך על שאר המינים.

3. בספר החילוקים בין אנשי מזרח לאנשי ארץ ישראל, סימן כ, נאמר: "אנשי מזרח בשעה שיש לפנייהם תורמוסין ופרי עץ, מברכין על פרי העץ ומניחין פרי האדמה, ובני ארץ ישראל מברכין על התורמוסין, שהכל בכלל אדמה".¹¹ כפי שהסביר מ' מרגליות,¹² אנשי ארץ ישראל בירכו בכגון זה ברכה אחת בסך הכול, ומן הראוי שתהיה זו ברכה כוללת, וברכה על הדל דווקא, כדי שלא לקפחו. כך מפורש בהמשך הסוגיא הנ"ל בירושלמי: "הדא גריזמתה [תערובת של תורמוסין ופרות], ר' ירמיה בשם רבי אמר: מברך על תורמוסה. אמר רבי לוי: על שם אל תגזול דל כי דל הו'". לאנשי המזרח, לעומת זאת, יש לברך על כל מין בנפרד, ולכן יש להקדים את פרות העץ החשובים יותר, ואם מברכים עליהם "בורא פרי העץ" תחילה מונעים מצב של חשש ברכה לבטלה שעלול להיווצר אם יקדימו ברכת "בורא פרי האדמה", החלה עליהם בדיעבד.

אף על פי שהיווצרות הסוגיא בבבלי יסודה לדעתנו בעמעות התכנים של הסוגיא הארץ-ישראלית הקדומה בהגיעה לבבל, בסוף הסוגיא שלנו מצאנו רמז קל לכך שעורכי הסוגיא בבבלי היו מודעים לשיטה הארץ-ישראלית שלפיה בכל מקרה של מינים הרבה קובעים עיקר וטפל ומברכים ברכה אחת. על העמדה "אף בשאין ברכותיהן שוות נמי מחלוקת" במחלוקת רבי אמר ורבי יצחק, המובאת בפיסקא [6], מקשה בעל הגמרא: "למאן דאמר בשאין ברכותיהן שוות פליגי – במאי פליגי" [7], ומשיב, "אמר רבי ירמיה: להקדים" [8]. מניסוח זה עולה רמז דק שהוא היה מודע לפרשנות חלופית לעמדה "בשאין ברכותיהן שוות פליגי", דהיינו, שהחביב או המין משבעת המינים נחשב עיקר ופותר את שאר המינים. כך עולה גם מהמשך הסוגיא, פיסקות [9-13]:

9. דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש.

10. ופליגא דרבי חנן, דאמר רבי חנן: כל הפסוק כולו לשיעורין נאמר. חטה – דתנן: הנכנס לבית המנוגע וכליו על כתפיו וסנדליו וטבעותיו בידיו – הוא והן טמאין מיד; היה לבוש כליו, וסנדליו ברגליו, וטבעותיו באצבעותיו – הוא טמא מיד, והן טהורין עד שישאח בכדי אכילת פרס, פת חטין ולא פת שעורין, מיסב ואוכלן בלפתן. שעורה – דתנן: עצם כשעורה מטמא במגע ובמשא, ואינו מטמא באהל. גפן – כדי רביעית יין לנויר. תאנה – כגורגרת להוצאת שבת. רמון – כדתנן: כל כלי בעלי בתים שיעורין כרמונים. ארץ זית

9 יפה עינים לברכות לה ע"ב, ד"ה כל שהוא עיקר.

10 ראו לעיל, הדיון בסוגיא יט, "שלקות", עיוני הפירוש לפיסקאות [21-22].

11 מהדורת מ' מרגליות (לעיל, הערה 1), עמ' 81; ב"מ לוין, אוצר חלוק מנהגים בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל, ירושלים תש"ב, עמ' 45-46.

12 מרגליות (לעיל, הערה 1), עמ' 130-132.

שמן – אמר רבי יוסי ברבי חנינא: ארץ שכל שיעוריה כזיתים.

11. כל שיעוריה סלקא דעתך? והא איכא הנך דאמרן! אלא: ארץ שרוב שיעוריה כזיתים.

12. דבש – ככותבת הגסה ביום הכפורים.

13. ואידך? הני שיעורין בהדיא מי כתיבי? אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא.

הרי עמדת רבי ירמיה, שמשנתנו עוסקת בהקדמה לברכות [8], נתמכת על ידי דרשת רב יוסף ואיתימא רבי יצחק לדברים ח ח [9], אך לא על ידי דרשת רבי חנן [10-12]. דרשות אלו מוצגות כאקסקלוסיביות: מי שדורש כך אינו יכול לדורש כך. אך כפי שהעיר אברהם וייס, לא היה צורך לטעון לאקסקלוסיביות במקרה זה, כיוון שרבי חנן דורש את שמות המינים כל אחד לאחד, ורב יוסף או רבי יצחק דורשים את סדרם בפסוק.¹³

מחלוקת זו כפי שהיא מוצגת בבבלי מבוססת על מחלוקת דומה בירושלמי ביכורים א ג, סג ע"ד:

ר' ברכיה בשם רבי שמואל בר נחמן: ולמה כתיב ארץ ארץ שני פעמים? להודיעך שאין הבית עומד אלא על שני דברים הללו.¹⁴ ולמה נכללו? ר' יהודה בר' ור' שמואל בר נחמן: חד אמר לברכה, וחרנה אמ' לשיעורין. מאן דמר לברכה ניחא. מאן דמר לשיעורין, והתנין: בהרת כגריס – לית היא מימן! כעדשה מן השרץ – לית היא מימן!

נראה ש"לברכה" בירושלמי אין פירושו כדעת רב יוסף / רבי יצחק בסוגיא שלנו, שסדר המינים הוא סדרם לברכה, אלא הכוונה היא לחייב ברכה אחרונה מדאורייתא – לרבן גמליאל שלוש ברכות ולחכמים "ברכה אחת מעין שלוש" – על שבעת המינים, שכן סמוך לאחר רשימת שבעת המינים בדברים ח ח מצאנו את המצווה לברך לאחר המזון (דברים ח י). רבי יצחק או רב יוסף הם שפירשו את דברי האמורא הארץ-ישראל המוזכר בירושלמי לעניין סדר הקדימה בברכות, כפי שנמסר בבבלי, אבל בירושלמי שני האמוראים סבורים שהחשיבות היא במינים שנכללו ברשימה, ולא בסדרם, ובירושלמי גם אין הכרח לפרש שמי שדרש כך אינו יכול לדורש כך.

בעל הגמרא שלנו הוא אפוא זה שהציג את שתי הדרשות כאקסקלוסיביות. הוא מסביר גם שלרב יוסף ורבי יצחק אין לדורש את הדרשה בעניין השיעורים, שכן שיעורים אינם אלא מדרבנן [13], אך אין הוא מסביר כיצד מתמודד רבי חנן עם משנתנו בהיעדר הדרשה בעניין הקדימה בברכות. דומה שבהציגו כך את הדברים רומז בעל הגמרא שלנו לכך שיש גישה ארץ-ישראלית, שהוא מזהה אותה במעומעם עם רבי חנן, ולפיה המחלוקת שבמשנתנו היא אף בשאין ברכותיהם שוות, ואף על פי כן לא נחלקו בעניין הקדימה בברכות אלא בעניין הפטור מברכה.

אפשר, אפוא, שתחילת הסוגיא [1-8] נערכה בתקופה קדומה יחסית, שעה שנמסרו התכנים של הסוגיא הארץ-ישראלית לבבל במעומעם, ופירשו אותם כפי שפירשו, אך סוף הסוגיא [9-14] יסודו בתקופה מאוחרת יותר, כשהפרשנות הארץ-ישראלית האמתית למשנתנו הגיעה לבבל.

13 א' וייס, מחקרים בתלמוד, ירושלים תשל"ה, עמ' 228 הערה 56.

14 נראה שהכוונה שבית המקדש מתקיים ממנחות העשויות חיטה וזית דווקא, דהיינו מנחות של סולת בלולה בשמן. לפירושים אחרים ראו מפרשי הירושלמי שם.

עיוני פירוש

[4-2] **היו לפניו צנון וזית – מברך על הצנון ופותר את הזית... רבי יהודה אומר: מברך על הזית, שהזית ממין שבעה... רבי יהודה אומר: אם מחמת צנון בא הזית – מברך על הצנון ופותר את הזית.**

ברייתא זו, על כל סעיפיה, לא נשתמרה בשום מקור אחר, ואף על פי כן אין לפקפק באותנטיות שלה. בברייתא זו באה לידי ביטוי פשוטה של מחלוקת רבי יהודה וחכמים במשנתנו, כפי שראינו: הן לרבי יהודה והן לחכמים ישנו עיקר וטפל בכל ארוחה, וברכה על העיקר פותרת את הטפל, ולא נחלקו אלא בדרך קביעת עיקר וטפל. פשוטה של משנה זו בא לידי ביטוי בתלמוד הירושלמי דווקא, בניגוד לפירוש שהוענק למשנה על ידי בעלי הגמרא שלנו בבבלי. לכן אין להעלות על הדעת שמדובר בברייתא שנוצרה בבבל כדי להדגים את ההלכות שבמשנה. אדרבה, מן הסוגיא שלנו בבבלי עולה שהתקשו להסביר את הברייתא הזאת, ונאלצו להסביר את הלכותיה על דרך ה"חסורי מחסרא"¹⁵.

הלכות דומות לכאורה לאלה שבברייתא זו מצאנו בתוספתא ברכות ד יג"ד:

[יג] הביאו לפניו אורז ויין, מברך על האורז ופותר את היין. צנון ונובלות, מברך על הצנון ופותר את הנובלות. [יד] מליח ופרוסה, מברך על המליח ופותר את הפרוסה...

מיכאל היגר הקביל את תוספתא ברכות ד יג לברייתא שלנו,¹⁶ ואף שאול ליברמן הציע, כאפשרות בלבד, להקביל את ההלכה בעניין הצנון והנובלות למשנה שלנו:

ברם אצל היונים סתם נובלות בלי שם לואי הן זיתים נובלות. וברשימה אחת של מאכלים נזכרו יחד: "צנון, נובלות [של זית]". ולפיכך אפשר שאף בברייתא שלנו צנון ונובלות, הן נובלות של זית שבאו יחד עם צנון בסעודת כיסנין [=סעודה ללא פת, מ"ב], וחשבו את הצנון לעיקר ואת נובלות הזית לטפל. וכן בבבלי (מ"א א'): היו לפניו צנון וזית, מברך על הצנון ופותר את הזית וכו', עיי"ש. וזו היא הברייתא שלפנינו כאן.¹⁷

ואכן, במבט ראשון נראה ששלוש ההלכות הללו מדגימות את שיטת החכמים שבמשנתנו: יין, נובלות ופרוסה עשויים מגפן, תמר וחיטה – שלושה משבעת המינים – בהתאמה, ואף על פי כן אין מברכים עליהם אלא על האורז, הצנון והדג הנאכלים עמם. ברם הדוגמה האחרונה מסגירה שאין לנו עניין כאן לשיטת החכמים שבמשנתנו, שכן גם לפי החכמים במשנתנו הפת נחשבת תמיד לעיקר, אף אם הפרפראות חביבות על הסועד. הדוגמה בהלכה יד היא זו שבמשנה זו בפירקין, וממבנה הפרק שלנו במשנה ניכר שהלכה זו דברי הכול היא. שנינו במשניות ד"ז בפירקין:

[ד] היו לפניו מינים הרבה, ר' יהודה אומר אם יש ביניהם ממין שבעה מברך עליו. וחכמים אומרים מברך על איזה מהם שירצה. [ה] ברך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון. ברך על הפרפרת שלפני המזון פטר את הפרפרת שלאחר המזון. ברך על הפת פטר את הפרפרת, על הפרפרת לא פטר את הפת... [ז] הביאו לפניו מליח בתחלה ופת עמו מברך על המליח ופותר את הפת, שהפת טפלה לו. זה הכלל כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופותר את הטפלה.

ואף המעיין בשתי הדוגמאות שבהלכה יג יראה שאין כאן דוגמאות קלסיות של העדפת החביב על פני המין משבעת המינים, כטענת החכמים שבמשנה, אלא מקרים שבהם הנסיבות קובעות

15 ראו יפה עינים לברכות מא ע"א, ד"ה היו לפניו צנון; וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 111-112.

16 מ' היגר, אוצר הבריות, כרך ט, ניו יורק תש"ו, עמ' 275 סימן יג.

17 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק א, זרעים (לעיל, סוגיא ב הערה 3), עמ' 65.

שהמין שאינו משבעת המינים הוא עיקר, כמו במקרה של המליח והפרוסה. כפי שהראה שאל ליברמן על פי ירושלמי מעשר שני ב א, נג ע"ב ומקבילות, נהגו לשתות יין לאחר אכילת אורז, והשתייה ההיא נתפסת כטפלה לאכילה.¹⁸ ובמקרה של צנון ונובלות, נראה שעדות המקורות שלנו שלפיהם סתם נובלות הן נובלות של תמרים – כהצעתו הראשונה של ליברמן שם¹⁹ – עדיפה על פני העדות מן היוונית שסתם נובלות הן נובלות של זית. במקרה של הצנון ונובלות תמרים הצנון נתפס כעיקר הן לרבי יהודה הן לחכמים, משתי סיבות אובייקטיביות: (א) כפי שרמז ליברמן שם,²⁰ מבבלי בבא בתרא קמו ע"א-ע"ב עולה שנהגו לאכול תמרים לאחר צנון כדי לאזן את חריפות הצנון: "...אמר לה: ריח צנון אני מריח בגליל, אמרה ליה: מן יהיב לן מכותבות דיריחו ואכלנא ביה"; (ב) נובלות הן תמרים פגומים באיכותם, כפי שעולה מסוגיא ל, "נובלות", לעיל מ ע"ב – מא ע"א.²¹

[9] **דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש.**

כפי שראינו לעיל, במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", מצאנו מקבילה למימרא זו בירושלמי ברכות ו ד, י ע"ג:

היו לפניו מינין שבעה, על איזה מהן הוא מברך? תמן אמרין: כל הקודם למקרא קודם לברכה, וכל הסמוך לארץ קודם לכל.

מן הלשון "מוקדם לברכה" שבבבלי משתמע שיברך בסופו של דבר את כל הברכות הנדרשות, וסדר המינים בפסוק קובע רק את סדר הברכות, כגון הקדמת ברכת "בורא פרי הגפן" על היין לברכת "בורא פרי העץ" על התאנים, וזאת בהתאם לשיטת הבבלי בפירוש משנתנו; ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה". אף מלשון המימרא כפי שהיא מובאת בירושלמי, "כל הקודם למקרא קודם לברכה", משתמע שמדובר בעניין של סדר הברכות בלבד. אך לשון ההצעה של בעלי הגמרא בירושלמי, "היו לפניו מינין שבעה, על איזה מהן הוא מברך", הוא בהתאם לגישת אמוראי ארץ ישראל, שאין מברכים אלא ברכה אחת על מינין הרבה המונחים לפניו. הוזה אומר: כשם שמסורות ארץ-ישראליות התפרשו מחדש בבבל בהתאם לשיטה הבבליית בפירוש המשנה שלנו, כך מסורת בבליית התפרשה מחדש בארץ ישראל בהתאם לשיטה הארץ-ישראלית בפירוש המשנה.

[10-13] **ופליגא דרבי חנן, דאמר רבי חנן: כל הפסוק כולו לשיעורין נאמר. חטה – דתנן: הנכנס לבית המנוגע וכליו על כתפיו וסנדליו וטבעותיו בידיו – הוא והן טמאין מיד; היה לבוש כליו, וסנדליו ברגליו, וטבעותיו באצבעותיו – הוא טמא מיד, והן טהורין עד שישא בכדי אכילת פרס, פת חטין ולא פת שעורין, מיסב ואוכלן בלפתן. שעורה – דתנן: עצם כשעורה מטמא במגע ובמשא, ואינו מטמא באהל. גפן – כדי רביעית יין לנזיר. תאנה – כגרוגרת להוצאת שבת. רמון – כדתנן: כל כלי בעלי בתים שיעורין כרמונים. ארץ זית שמן – אמר רבי יוסי ברבי חנינא: ארץ שכל שיעוריה כזיתים. כל שיעוריה סלקא דעתך? והא איכא הנך דאמרן! אלא: ארץ שרוב שיעוריה כזיתים. דבש – ככותבת הגסה ביום הכפורים. ואידך? הני שיעורין בהדיא מי כתיבי? אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא.**

18 ליברמן, שם, עמ' 64.

19 ליברמן, שם, עמ' 64-65.

20 ליברמן, שם, עמ' 65.

21 ראו לעיל, הדיון בסוגיא ל, "נובלות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה" ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: תמרי דיקא".

דיונים כמעט זהים לשלנו מצאנו בבבלי עירובין ד ע"א-ע"ב ובבלי סוכה ה ע"ב – ו ע"ב. שתי הסוגיות ההן זהות כמעט. נציג את הדיון שבסוגיא שלנו ואת הדיון שבבבלי סוכה זה לצד זה:

הסוגיא שלנו

הסוגיה בבבלי סוכה ה ע"ב – ו ע"ב

9. דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה, שנאמר: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש.

דאמר רבי חייא בר אשי אמר רב: שיעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני.

שיעורין דאורייתא נינהו! דכתיב ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש,

10. ופליגא דרבי חנן,

דאמר רבי חנן: כל הפסוק כולו לשיעורין נאמר. חטה – דתנן: הנכנס לבית המנוגע וכליו על כתפיו וסנדליו וטבעותיו בידיו – הוא והן טמאין מיד; היה לבוש כליו, וסנדליו ברגליו, וטבעותיו באצבעותיו – הוא טמא מיד, והן טהורין עד שישהא בכדי אכילת פרס, פת חטין ולא פת שעורין, מיסב ואוכלן בלפתן. שעורה – דתנן: עצם כשעורה מטמא במגע ובמשא, ואינו מטמא באהל. גפן – כדי רביעית יין לנזיר. תאנה – כגרוגרת להוצאת שבת. רמון – כרתנן: כל כלי בעלי בתים שיעורין כרמונים. ארץ זית שמן – אמר רבי יוסי ברבי חנינא: ארץ שכל שיעוריה כזיתים.

ואמר רב חנן: כל הפסוק הזה לשיעורין נאמר. חטה לבית המנוגע, דתנן: הנכנס לבית המנוגע, וכליו על כתפיו, וסנדליו וטבעותיו בידו – הוא והן טמאין מיד. היה לבוש כליו וסנדליו ברגליו, וטבעותיו באצבעותיו – הוא טמא מיד, והן טהורים עד שישהא בכדי אכילת פרס, פת חטין ולא פת שעורין, מיסב ואוכל בליפתן. שעורה – דתנן: עצם כשעורה מטמא במגע ובמשא, ואינו מטמא באהל. גפן – כדי רביעית יין לנזיר. תאנה – כגרוגרת להוצאת שבת. רמון – דתנן: כל כלי בעלי בתים שיעורין כרמונים. ארץ זית שמן – ארץ שכל שיעוריה כזיתים.

11. כל שיעוריה סלקא דעתך? והא איכא הנך דאמרן! אלא: ארץ שרוב שיעוריה כזיתים. דבש – ככותבת הגסה ביום הכפורים.

כל שיעוריה סלקא דעתך? הא איכא הני דאמרין! אלא אימא שרוב שיעוריה כזיתים. דבש – ככותבת הגסה ביום הכפורים. אלמא דאורייתא נינהו.

12. ואידך? הני שיעורין בהדיא מי כתיבי? אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא.

ותסברא, שיעורין מי כתיבי? אלא: הלכתא נינהו, וקרא אסמכתא בעלמא הוא.

אין ספק שהסוגיא שלנו קדמה לסוגיות המקבילות בעירובין וסוכה,²² וזאת מן הטעמים הבאים:

1. הסוגיא שלנו אינה מודעת כלל לאפשרות ששיעורים הם הלכה למשה מסיני, והאלטרנטיבה לדרשה זו הנה ששיעורים מדרבנן דווקא. קשה להעלות על הדעת שבעל גמרא המכיר את המימרא של רב שלפיה שיעורים הם הלכה למשה מסיני יתעלם ממנה ויקבע ששיעורים אינם אלא מדרבנן.²³ מאידך גיסא, ייתכן וייתכן שבעל הגמרא בעירובין או בסוכה – שהכיר את המימרא של רב – השתמש בתובנה של בעל הגמרא שלנו שלפיה הדרשה של רבי חנן

22 שלא כדברי וייס, מחקרים בתלמוד (לעיל, הערה 13), עמ' 228 הערה 56. וייס קובע שהסוגיא ראשונית בעירובין דווקא, משום ששם המסקנה שלפיה דברי רבי חנן הם אסמכתא בעלמא הכרחית, בעוד שאצלנו ניתן היה לקבוע ששתי הדרשות לגיטימיות. לאור הקשיים בפירוש החומר בקשר לסוגיא שלנו, קובע וייס שכל הסוגיא אצלנו אינה אלא הפניה לעירובין. אך ראו להלן בסמוך, ובהערה הבאה.

23 בכתבי היד פריז ומינכן גם אצלנו בפיסקא [12] "אלא הלכתא [נינהו]" במקום "אלא מדרבנן". אך ניכר שאין זו אלא הגהה על פי המקבילות, משום שגרסנים אלו התפלאו על בעל הגמרא שלנו שאינו מודע למימרא של רב. אילו הכיר בעל הגמרא שלנו את הסוגיא בעירובין הוא היה מביא את המימרא של רב וקובע שהן לרבי חנן הן לרב יוסף / רבי יצחק קרא אסמכתא בעלמא. מן העובדה שאין הוא מתיר כן אלא אליבא ד"אידך" ניכר שאין הוא מכיר את הדרשה שלפיה שיעורים הלכתא נינהו; לכן הוא מבקש למעט בשימוש בתירוצי "אסמכתא בעלמא", משום שמי שאינו דורש את דברים ח ח לעניין שיעורים ורואה בו אסמכתא בעלמא מוריד את המעמד של השיעורים מדאורייתא לדרבנן.

היא "אסמכתא בעלמא", כדי להעמיד את רב ורבי חנן בשיטה אחת, וזאת חרף העובדה שבעל הגמרא שלנו הגה את התובנה הזאת בסברו שהאסמכתא היא להלכה מדרבנן, ולא להלכה למשה מסיני.

2. זאת ועוד: לפי בעל הגמרא שלנו, רבי חנן דבק בעמדה שלפיה שיעורים הם מצווה מן התורה על פי דברים ח ח, ורק "אידך" – רב יוסף או רב יצחק – המשתמש בפסוק כדי לדרוש ממנו קדימה בברכות, סבור שמדובר באסמכתא בעלמא. אילו התבסס בעל הגמרא שלנו על הסוגיא כפי שהיא בעירובין או בסוכה, היה עליו לדעת שרבי חנן עצמו סבור שדרשתו אינה אלא אסמכתא בעלמא.

3. כפי שראינו לעיל, גם בירושלמי ביכורים א ג, סג ע"ד מצאנו מחלוקת באשר למשמעות רשימת שבעת המינים בתורה: האם נכללו מינים אלו "לברכה" או "לשיעורין". אמנם המשמעות של "לברכה" שונה במקצת בירושלמי מכפי שנמסר על ידי רב יוסף או רבי יצחק בבבלי,²⁴ אך אין ספק שמדובר במחלוקת המקבילה למחלוקת שבסוגיא שלנו. ואם למחלוקת שבסוגיא שלנו יש מקבילה בירושלמי, אין לומר שבעל הגמרא שלנו שאב את עמדת רבי חנן מסוגיא בבבלי אחרת, שם אין היא מונגדת לעמדה הדורשת את הפסוק לעניין ברכה. פשוט הוא שהסוגיא שלנו מבוססת על המסורת שבירושלמי שאינה מכירה את מימרת רב שלפיה שיעורים הלכה למשה מסיני, והסוגיות בשבת ועירובין מבוססות על הסוגיות שלנו ועל מימרת רב.

כפי שראינו לעיל, במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", בעל הגמרא שלנו הנגיד בין דרשת רבי חנן לדרשת רב יוסף או רבי יצחק בעניין קדימה בברכות, וקבע שמי שדורש כך אינו דורש כך, וזאת חרף העובדה שלא היה צורך של ממש לראות בשתי הדרשות הללו דרשות אקסקלוסיביות. הוא עשה כן כדי לרמוז לגישה הארץ-ישראלית שהייתה מוכרת לו שלפיה בארוחה ללא פת אין מברכים ברכות הנהנין לפי סדר מסוים, כפי שנהוג בבבל – לא כשהיו לפניו משבעת המינים ולא כשהיו לפניו מינים אחרים ולא כשהיו לפניו אלו ואלו יחד – אלא מברכים ברכה אחת על מאכל הנקבע כעיקר ופוטרים את שאר.

מדבריו של בעל הגמרא שלנו עולה שלרבי חנן דברים ח ח הוא הבסיס לשיעורים, והם מדאורייתא, ולרב יצחק או רב יוסף שיעורים אינם אלא מדרבנן, והפסוק אסמכתא בעלמא. אך בעלי הגמרא בעירובין או בסוכה – אין בידינו לקבוע במעמד זה מי מהם אחראי לעיבוד הסוגיא המופיע בשתי המסכתות – הכירו מימרא אחרת, של האמורא רב, שלפיה שיעורים הם הלכה למשה מסיני. מצד אחד עמדה זו סותרת את שתי הדעות שבסוגיא שלנו, אך מצד שני בעל הגמרא בסוגיא שלנו פתח פתח בפני יישוב כל הדעות. אמנם לדעת בעל הגמרא שלנו לא נזקקו רב יצחק ורב יוסף לדברים ח ח כדי ללמוד ממנו שיעורים משום ששיעורים הם מדרבנן, אך לאור המימרא של רב סברו בעלי הגמרא בעירובין ובסוכה שעדיף לייחס להם את העמדה של רב ששיעורים אלו הם הלכה למשה מסיני. ואם כן הדבר, אין צורך כלל להניח שיש כאן מחלוקת: אף רב חנן עצמו יכול לסבור ששיעורים הם מדאורייתא משום שהם הלכה למשה מסיני, והדרשה שלו היא אסמכתא בעלמא.

[14] רב חסדא ורב המנונא הוו יתבי בסעודתא, אייתו לקמייהו תמרי ורמוני,

שקל רב המנונא בריך אתמרי ברישא. אמר ליה רב חסדא: לא

סבירא ליה מר להא דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק: כל

המוקדם בפסוק זה קודם לברכה? אמר ליה: זה שני לארץ, וזה

חמישי לארץ. אמר ליה: מאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך.

במקבילה שבירושלמי מובאת התוספת של רב המנונא להלכה הבבליית המקורית כחלק מן ההלכה: "כל הקודם למקרא קודם לברכה, וכל הסמוך לארץ קודם לכל". ניסוח זה אינו מתאים

בדיוק למעשה ברב חסדא ורב המנונא, שכן לא תמרים ולא רימונים סמוכים בפסוק למילה "ארץ". מן הניסוח שבירושלמי הייתי קובע שסדר המינים שבפסוק מתערער רק כשמדובר במין הסמוך לארץ ממש: זיתים קודמים לשעורה, גפן, תאנה ורימון, ולא רק לתמרים, בעוד שמדברי רב המנונא בבבלי אני למד שכל הקרוב לארץ מוקדם לברכה, ולא דווקא סמוך, וגם התמרים קודמים לגפן, תאנה ורימון. הקריטריון שבבבלי עלול לשבש את כל השיטה, שהרי כשהביאו לפניו חיטה וזית, למשל, שניהם סמוכים לארץ, וכשהביאו לפניו תמרים ושעורה, שניהם שני לארץ. אמנם מן הסתם חיטה ושעורה יקדמו לזית ותמרים, משום שהם גם סמוכים לארץ וגם מוקדמים בפסוק, אך פשוט הוא שאין זה מסתדר עם לשון הירושלמי, "וכל הסמוך לארץ קודם לכל".

מכיוון שההלכה שבירושלמי מוצגת כמקור בבלי, נראה שמוצא ההלכה הוא במעשה של רב המנונא ורב חסדא, כפי שנמסר בבבלי, והדברים לא נמסרו בארץ ישראל במדויק. אך מה ראה רב המנונא לחרוג מן הניסוח של רב יוסף או רב יצחק ולקבוע שסדר המינים אינו כפי שמופיע בפסוק, אלא על פי הסדר שבפסוק ועל פי הקרבה לארץ, דהיינו: חיטה, שעורה, זית, תמר, גפן, תאנה, רימון? אפשר שהוא דרש את הייתור שבפסוק: החזרה על המילה "ארץ" אין לה משמע אלא אם כן נניח שיש לה השפעה על הסדר של המינים. אך גם אז די היה בקביעה שבירושלמי שהזית קודם לשאר המינים, ולא היה צורך לקבוע שאף התמרים קודמים לרימונים, כפי שקבע רב המנונא.

לכן נראה שרב המנונא ביקש להקדים דווקא את התמרים לשאר הפרות. אפשר שההלכה נולדה תוך כדי הדיון עם רב חסדא בארוחה ההיא. רב המנונא קפץ ובירך על התמרים דווקא – כפי שרובנו היינו עושים אילו היו מגישים לנו תמרים ורימונים שלמים – משום שהנאתם קרובה: התמרים אכילים כמות שהם, ואילו את הרימונים יש צורך להכין לאכילה בפעולה מסובכת של חיתוך הקליפה הקשה והוצאת הגרגרים. כשרב חסדא הקשה עליו מדברי רב יוסף / רב יצחק, הוא הגה על המקום את הרעיון של הקרבה למילה "ארץ" שבפסוק.

אך יותר נראה שהלכה זו הנה הלכה עקרונית. רב המנונא ביקש להקדים את התמרים לראש הרשימה, שם נמצאים פת חיטים ופת שעורים, משום שהבבליים סברו שתמרים – בניגוד לפרות האילן האחרים שברשימה – מזינים כמו פת. התפיסה הבבלית שלפיה יש דמיון בין פת לתמרים באה לידי ביטוי גם בבבלי ברכות יב ע"א, שם נאמר שבדיעבד אף אם בירך לאחר תמרים שלוש ברכות יצא: "כגון דאכל תמרי וקסבר נהמא אכל, ופתח בדנהמא וסיים בדתמרי – יצא, דאפילו סיים בדנהמא נמי יצא; מאי טעמא – דתמרי נמי מיון זייני".²⁵

25 ראו לעיל, הדיון בסוגיא ג, "יין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: זיין ו'סעיד"; מ' בנוביץ, תלמוד האיגוד: מאימתי קורין את שמע (לעיל, סוגיא א הערה 5), עמ' 584-585. אמנם לפי הדרשה שנקט בה רב המנונא כדי להצדיק מהלך זה אנו נאלצים להקדים גם את הזית לשאר המינים פרט לחיטה ושעורה, ואף להקדימו לתמרים, אבל ממילא לא אכלו הרבה זיתים בבבל; ראו לעיל, הדיון בסוגיא ג, "יין", סוף המדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הביטוי 'אשתני לעילויא' וזיקת הסוגיא שלנו לשתי הסוגיות הבאות".